

DİN, JUNG VE SİNEMA ÇALIŞMALARI AÇISINDAN, JEKYLL VE NEFS/GÖLGE

Ridade ÖZTÜRK*

Öz

Bu çalışmada, Dr. Jekyll ve Mr. Hyde öyküsü, Rouben Mamoulian'ın 1937 yapımı Dr. Jekyll ve Mr. Hyde filmi üzerinden tartışmaya açılacaktır. Jekyll'in kendi içinden Hyde olarak yeni bir karakter oluşturması, filmin ana fikridir ve bu fikir insanın içindeki iyilik ve kötülük çatışmasını görünür kılan felsefi bir meseleye işaret etmektedir. Mamoulian, filmde Hyde karakterini aynı zamanda ilkel insan metaforu ile birleştirmekte ve insanın içindeki kötülük potansiyelini, insanın ilkel ihtiyaçlarının bastırılmasının sonuçları üzerinden izleyici ile paylaşmaktadır. Mamoulian'ın bu yorumu insanın manevi yönü ile beşer yönü arasındaki çatışmaya işaret etmektedir ve farklı disiplinlerin ışığı altında yorumlanabilecek bir bakış açısı sunmaktadır. Bu açıdan bu çalışmada, öncelikli olarak filmi oluşturan ve Mamoulian'ın ortaya koymaya çalıştığı fikri destekleyen düşünsel arka plan ve bu arka planın karakterleri nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Ardından bu düşünsel arka planın sınırları genişletilerek filmin tasavvuf ve psikanaliz açısından okunmasının imkânı araştırılmıştır. Bu açıdan öncelikli olarak tasavvuf açısından, terbiye edilmediği sürece insanın karanlık ve beşeri yönünü temsil eden nefsin, Hyde karakteri ile ilişkisi ve nefsin insanda nasıl bir çatışmaya yol açtığı sorgulanmıştır. Sonraki bölümde insandaki kötülük potansiyelinin Carl Jung tarafından psikanalitik teoride nasıl tanımlandığı ortaya konmuş ve Jekyll/Hyde sunduğu çatışma bu kez Jung'un gölge arketipi açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nefs, Gölge Arketipi, Sinema

JEKYLL AND NAFS/SHADOW IN THE CONTEXT OF RELIGION, JUNG AND FILM STUDIES

Abstract

This work examines the story of Dr. Jekyll and Mr. Hyde through an analysis of the film of Rouben Mamoulian's, Dr. Jekyll and Mr. Hyde (1937). The main theme of the film is Jekyll's creation of a new character, Hyde, from himself. This theme raises a philosophical question regarding the battle between good and evil. Mamoulian associates the character of Hyde with the metaphor of the primitive man; he explores the potential of evil in man as a consequence of the repression of his primitive needs. Mamoulian's interpretation points to a conflict between the spiritual and material aspects of man. As such, it presents a perspective which can be interpreted by different disciplines. In this regard, this work examines the context which produces and supports both the film and Mamoulian's theme. It examines how this context shapes the characters. Further, this context is explored as a possible means of reading the film through Sufism and psychoanalysis. In Sufism it is the nafs, when it is not properly tamed, which represents the dark and material aspect of the human. In this respect, this work first investigates the relationship of the nafs with the character Hyde, and the nature of the conflict created by the nafs. Following this, the work outlines Carl Jung's definition for the potential of evil in psychoanalytic theory and explores the conflict of Jekyll/Hyde by considering the shadow archetype of Jung.

Keywords: Nafs, Shadow Archetype, Cinema

* Asst. Prof. Dr., Trakya University, Edirne Vocational College of Technical Sciences (Edirne, Turkey), ridadefidan@trakya.edu.tr

Makale geliş tarihi | Article arrival date: 29.02.2016

Makale kabul tarihi | Article acceptance date: 22.10.2016

GİRİŞ

‘İyi’ ve ‘kötü’ arasındaki savaş insanlık tarihi kadar eski bir meseledir. Kahramanlar ve kötü adamlar bu sonsuz mücadelede, yalnızca tarihte değil, insanın tahayyülünde de defalarca karşı karşıya gelmiş, mitlerde ve destanlarda bu mücadele ile ilgili sayısız hikâye anlatılmıştır. Tarih, iyilik ve kötülük savaşının örnekleriyle doludur. Despotlar, tiranlar, suçlular bizi kötülüğün boyutları hakkında düşünmeye zorlarken, sanatçılar, kâşifler, düşünürler, din adamları gibi birçok insan da çeşitli biçimlerde iyiliğin açığa çıkmasına yardımcı olan çalışmalar yapmışlardır (Alsford, 2006: 8). ‘İyi’ ve ‘kötü’ arasındaki mücadele sinema açısından da son derece önemlidir. Yönetmenler, bu savaşın hiç bitmeyen özelliğini ve büyüklüğünü ima eden, evrenin her unsurunun belki de bu mücadelenin bir parçası olduğunu vurgulayan konuları ele almışlardır. (Bleekere, 1997: 104). ‘İyinin’ ve ‘kötünün’ karşılaşma biçimleri çok çeşitlidir ve bu karşılaşma sadece dışarıda bir yerlerde değil, bizzat insanın içinde sürüp gitmesi açısından da birçok düşünürün, sanatçının, edebiyatçının ya da yönetmenin dikkatini çekmiştir. Robert Louis Stevenson (1894), Dr. Jekyll ve Mr. Hyde romanıyla, bu konuda en çok tartışılan öykülerden birine imza atmıştır. Çok sayıda uyarlaması filme çekilen¹ bu hikâye, Jekyll’in ve Hyde’in birbirine karşıt iki karakter olmasına rağmen aslında aynı kişi olması üzerine kuruludur ve bu nedenle son derece ilgi görmüştür.

Roman, Jekyll’in (kendi içindeki kötülüğü serbest bırakarak kurtulabileceğine inanması sonucu) bir ilaç icat ederek Hyde’a dönüşmesi ve kendisinin dahi hayal edemeyeceği kötülüklerin öznesi haline gelmesi üzerine kuruludur. Roman farklı yorumlarla sayısız kez sinemaya uyarlansa da, bu ana eksen hiç bozulmamıştır. Bu farklı uyarlamalarda genellikle hikâye, iyi ve kötü arasındaki mücadele üzerinden anlatılmaktadır. Ancak Rouben Zachary Mamoulian’ın (1987) versiyonu (1932) bu mücadeleyi, insanın manevi ve dünyevi özellikleri üzerinden ele almaktadır. Jekyll manevi değerleri yansıtan bir karakterken, Hyde ilkel, hayvani, beşeri ve dünyevi bir karakterdir. Filmdeki bu karşıtlık son derece ilgi çekicidir ve Jekyll ve Hyde’in neyi temsil ettikleri, farklı disiplinler çerçevesinde tartışmaya açılacak bir konudur. Dünyevi isteklerin kaynağı olan nefsin, insanın manevi yönü ile ilişkisi ele alınabilir ve Hyde’in Jekyll’in nefsi olduğu ileri sürülebilir ya da konu herkesin karanlıkta kalan bir gölgeye sahip olduğunu belirten Carl Jung’un (1961) ‘gölge’ arketipi üzerinden değerlendirilebilir ve Hyde’in Jekyll’in gölgesi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan bu çalışmada Jekyll ve Hyde karakteri Stevenson’ın romanı yerine, Mamoulian’ın yorumu üzerinden ele alınarak, bu yorumun tasavvuftaki nefs ve Jung’un gölge arketipi çerçevesinde sinema dili açısından ne tür bir değer taşıdığı tartışmaya açılacaktır.

Rouben Mamoulian Açısından Jekyll ve Hyde

Mamoulian’ın uyarlamasında Dr. Jekyll (Fredrich March) son derece iyi, nezaketli, eğitimli bir insan ve özgeci bir karakterdir. Gönüllü olarak hastanede çalışır ve fakir hastaları tedavi eder. Aynı zamanda Jekyll elit bir sınıfa ait genç bir kahraman figürü ve ekonomik statü, sosyal sınıf, yönetim ve eğitim hiyerarşisi açısından üst sıralarda yer alan bir karakter olarak anlatılır. Bulunduğu yüksek mevkiden kendi tercihleri nedeniyle düşebilecek dramatik bir figür olduğu düşüncesi de sunulur (Rose, 1996: 93). Jekyll, iyi bir insan olmasına neden olan özelliklerinin fazlasıyla farkındadır, fakat kendisinde bunun karşıtı

bir yön olduğunu da hissetmektedir. Öyle ki sanki Jekyll, çok iyi tanımadığı fakat belirli zamanlarda varlığını hissettiği bambaşka bir insanla yaşıyor gibidir. Jekyll bu gölgeler içinde gizlenmiş ‘bambaşka insanı’ yani içgüdüsel ve hayvani yönünü tam anlamıyla ortaya çıkartmadığı sürece ‘mükemmel bir insan’ olamayacağını düşünür. Hazırladığı ilaç ile ruhandan nefsanî duygularını tamamen arındırabileceğine inanır. Fakat tahmin ettiğinin aksine bu süreç onun karanlık yönünü serbest bırakır ve bu yönü Hyde’in biçimini alarak bir eşkiya, ırz düşmanı ve nihayet bir katile dönüşür (Brode, 2015: 20).

Mamoulıan için Hyde, herkesin içinde var olan, ancak çoğu zaman gizli kalan süfli yönleri ve istekleri temsil eden bir karakterdir. Stevenson’ın romanında da Hyde bu şekilde tasvir edilmiştir, ancak Stevenson romanında asıl olarak Viktorya dönemindeki insanda iyiyi ve kötüyü araştırır (Bloom, 2010: 62), Viktorya döneminin sosyal yaşantısı, seçkin bir sınıfın değer yargıları, ahlâki yapısı üzerine kuruludur. Bu toplum düzeninde nefsanî duygular karşısında kendini kontrol edebilme çok önemlidir. Erkek ve kadın ilişkileri katı bir biçimde geleneğin kurallarına bağlıdır. Erkekler, para kazanmak gibi dünyevî işlerle ilgilenirken; kadınların evde kalması, iyi bir anne ve eş kimliğinin dışına çıkmaması, ailesini ve toplumu daha yükseklere taşıyacak ahlâki bakış açısı ile eşlerini, çocuklarını ve çevrelerini yönlendirmeleri beklenir ve evlilik kutsanır (Boyer, et al., 2010: 433-436). Ancak bu ilkeler aslında, sanayileşmeye başlamış ve hızlı bir dönüşüm içinde bulunan toplumda ki asıl değerleri yansıtmamaktadır. Fakirliğin aşağılandığı ve fakirlikle ilişkili kabul edilen zevklerin bayağı görüldüğü ve sözde yok sayıldığı, ancak aslında herkesin yaşamında gizli gizliye bu zevklere yer açtığı bir toplum düzeni bulunmaktadır. Stevenson’un amacı esasen bu dönemdeki ikiyüzlülüğü betimlemek ve bu çerçevede iyi ve kötü mücadelesini ele almaktır. Mamoulıan ise, filmde kendisini Stevenson’un romanındaki bu vurgu ile sınırlamaz ve konuyu belirli bir dönemin² ahlâki değerlerinin tartışması biçiminde görmez. Mamoulıan, iyi ile kötü ya da ahlâki olan ile gayriahlâki ikileminden çok, herkesin içinde var olduğuna inandığı manevî yön ile hayvani yönü karşı karşıya bırakmayı daha ilginç bulduğunu ifade eder (Bloom, 2010: 62). Kötüden çok ilkel insanı temsil eden Hyde ile azizler dâhil herkesin içinde var olan ‘ilkel ve hayvani olan’ resmedilir ve insanın sahip olduğu manevî özelliklerle bir karşıt oluşturacak bir biçimde sunulur (Luhrrsen, 2013: 56).

Mamoulıan, daha ilk sahnelerden itibaren Jekyll ve Hyde hikâyesindeki bu bakış açısını, gerek senaryo, gerek kullandığı kamera teknikleriyle izleyiciye hissettirir. Filmde izleyicinin Jekyll ile içsel bir şekilde özdeşleşmesine olanak sağlamak amacıyla Mamoulıan, ilk beş dakika boyunca tamamen öznel bir çekim tekniği kullanarak olayları Jekyll’ın nasıl gördüğünü gösterir (Dancyger, 2011: 43). Bir başka ifade ile film, Jekyll’ın gözleri ve kulağı ile kameranın aynı olduğu ünlü açılış ile başlar. İlk önce nota sehpasının üzerine bir başın gölgesinin düştüğü görülür, ardından bir orgda eller görülür, bir kapı çalınması, bir ses ile izleyicinin bakışı bir anlığına Jekyll’ın uşağına kayar. Jekyll aynada kendisine bakana kadar izleyici onu görmez. İnsan gözünün görsel alanı tam bir dikdörtgeni taramadığı için, Mamoulıan ‘öznel kamera’ (first-person camera) ile çekim yapıldığı sürece, sahnenin kenarlarını karartmış (Horowitz, 2013: 87) ve izleyiciye Jekyll olma deneyimi yaşatılmaya çalışılmıştır. Böylece izleyici daha ilk andan itibaren, filmin ana meselesinin Jekyll’ın içsel dünyasına ait ‘bir şey’ üzerine kurulu olduğunu hisseder. Ancak bundan önce Jekyll’ı meşgul eden sorunlar izleyiciye aktarılır.

Jekyll, Viktorya döneminde yükseltlen bütün değerlere sahip bir karakterdir ve tıpkı kendisi gibi son derece sofistike bir kadın olan Muriel (Rose Hobart) ile nişanlıdır. Jekyll her ne kadar bir an önce Muriel ile evlenmeyi istese de, gelenekler nedeniyle Muriel'in babası evlenmeleri için beklemelelerinde ısrar eder. Beklemenin Jekyll için çok zor bir süreç olduğu filmde gösterilir ve bu zorluk Hyde'in ortaya çıkışını tetikleyen nedenlerden biri olarak sunulur. Bir gece Jekyll ve arkadaşı Lanyon (Holmes Herbert) yolda yürürken, sokakta saldırıya uğramış bir kadının yardım çığlıkları duyulur ve Jekyll kadına yardım eder. İsmi Ivy (Miriam Hopkins) olan bu kadın Jekyll'a kur yapar, onu baştan çıkarmaya çalışır. Jekyll bundan hoşnut gibidir, ancak Ivy'nin teklifini de kabul etmez. Beklenmedik bir anda Ivy Jekyll'ı öper ve Lanyon odaya girerek bu olaya şahit olur. Lanyon gördüklerinden memnun değildir. Jekyll ve Lanyon odayı terk eder ve yolda tartışırlar. Lanyon, Jekyll'ın yaptığını uygunsuz bulurken, Jekyll kendisini savunur. İçgüdülerini kontrol edemeyeceğini ancak hareketlerini kontrol edebileceğini ifade eder ve Lanyon'u kendisi gibi hissetmesine rağmen bunu gizlemek ile suçlar. Bu sahne Jekyll'ın Hyde'in ortaya çıkmasına neden olacak ilacı keşfetmesi sahnesiyle birleşir. Sanki Jekyll artık, kendi içinde büyük bir mücadele yaşamasına neden olan başka bir karakterin varlığının farkındadır ve daha fazla onunla yaşamak istememektedir. Jekyll içindeki kötülüğü ortaya çıkartıp tatmin ederse ondan kurtulabileceğine inanmaktadır. Jekyll, ilacı icat eder ve onu içtiğinde beklenmedik bir dönüşüm gerçekleşir. Jekyll sadece içsel bir dönüşüme uğramaz, aynı zamanda fiziksel anlamda da tamamen başka bir insan olur ve bu yeni insanı Mr. Hyde olarak isimlendirir.

Jekyll'ın Hyde'a dönüştüğü sahnelerle bakıldığında Hyde bir canavardan çok, Mamoulian'a göre insanın atası olduğu varsayılan Neandertal insan imajında gösterilir. Hyde'in ilkel insan olarak ortaya çıkması aynı zamanda onun dünyaya, toprağa yakın oluşu (Mank, 1994: 14) ile ilişkilidir ve bu açıdan manevi değerlerden uzak oluşunun altı çizilir. İzleyici artık Hyde'in hayatına tanıklık etmeye başlar. Hyde, Jekyll'ın aksine sınır tanımaz, kolayca kavga çıkartır, Jekyll'ın gitmeyeceği türde eğlence mekânlarına gider, Ivy'yi metresi haline dönüştürür, onu taciz eder ve döver. Ivy, Hyde'dan kurtulmanın bir yolunu arar ve (Hyde ve Jekyll'ın aslında aynı kişi olduğunu bilmeden) Jekyll'dan yardım ister. Jekyll, Ivy'ye bir daha Hyde'ı görmeyeceğine dair söz verir fakat Hyde kontrolden çıkmıştır. Öyle ki Jekyll, ilacı almasına gerek kalmadan Hyde'a dönüşmeye başlar ve Ivy'yi bulur. Polisler Hyde'ın peşine düşer ve onu, dolayısıyla Jekyll'ı öldürür. Hyde'ın neden daha güçlü ve baskın hale gelmek zorunda olduğu filmde yeterince tartışılmaz; fakat olayların bu şekilde aktarılışı, maneviyat (ve maneviyatla ilişkili olarak iyiliğin), kötülük ya da dünyevi istekler ya da insanın ilkel yönü karşısında yok olmaya mahkûm olacak kadar zayıf olduğunu söylemek anlamına da gelmektedir. Film açısından bu sorunu tartışmak için, öncelikli olarak romanı ve filmi oluşturan düşünsel arka planın özellikleri tanıtılacaktır.

Romanın ve Filmin Arka Planı

Hyde'in Jekyll'dan daha güçlü hale gelmesi ve sonunda Jekyll'ın ölümü, hem Stevenson'un romanında hem de Mamoulian'ın filminde bir zorunluluk olarak ortaya konur. Ancak bu zorunluluğun düşünsel temelleri okuyucu ya da izleyici ile yeterince paylaşılmaz. Fakat paylaşılmış olsaydı bile, Hyde'ın neden Jekyll'dan daha güçlü olmak zorunda

olduğu yine de tartışmaya açılabilir bir meseledir. Bu tartışmanın daha farklı bakış açılarından yola çıkarak nasıl yürütülebileceği, sonraki bölümlerde ortaya konacaktır. Ancak daha önce, filmde ve (filme katkı sağlaması ölçüsünde) romanda bu meselenin nasıl bir temelden yükseldiği ele alınacaktır.

Hyde'in güçlü kılınmasının nedenlerden birisi (özellikle romanda daha belirgin biçimde vurgulandığı üzere) Viktoryen tarzı yaşamı eleştirme arzudur. Jekyll, Viktoryen toplumun yarattığı, hayata geçirilmesi mümkün gözükmeyen katı ahlâk kurallarına, belirli bir ölçüde karşı çıkıyor gibi gözükmektedir. Bu açıdan, Stevenson'un netleştirdiği üzere, Jekyll'ın kendi çiftiyle mücadele etmek istemesinin altında yatan arzu, toplumunun baskıcı kısıtlamalarından kaynaklanır. Roman açısından, Viktoryen tarzı ahlâk standardına ulaşmak mümkün olmadığı için doğal olarak ikiyüzlülük ve kötülük ortaya çıkar. Jekyll nefsanî arzuların gücünün farkındadır ama sosyal konumu nedeniyle bu arzuları tatmin etmesinin ya da ifade etmesinin bir olanağı yoktur; bir bakıma Jekyll kendisini ifşa etmeden bir süreliğine Hyde olmaktan memnundur. Viktoryen toplum eğer daha az baskıcı olsa Jekyll'ın kendisinden farklı bir benlik yaratmayı düşünmeyeceği iddia edilebilir. Romanda ve filmde Jekyll'ın Hyde'a yenilmesinin asıl nedenlerinden birisi, nefsanî arzuların uzun süre yok sayılması üzerine kuruludur. Jekyll bütün gücünü erdemli olmak ve kendisini kontrol etmek için harcadığı için, Hyde bu baskılama çabasıyla güçlenmiştir (Hong, 2005: 104). Romanda ve filmde hem Jekyll, hem de Hyde ölümlü cezalandırılır. Jekyll (bütün iyi niyetine rağmen) böyle bir canavarı içinde büyüttüğü için yıkıma uğramıştır. Bu bakımdan Jekyll ve Hyde Viktoryen toplumun kurallarını hiçe sayarak yaşamaya kalkışanlar için bir uyarıdır (Duda, 2008: 43). Bu hikayede Jekyll, toplumsal baskının kurbanı bir karakter olarak ortaya konur. Bu açıdan aslında hatalı eylemlerinden dolayı sorumlu tutulması gereken, kendisi değil toplumdur. Bireyin kötü olmasının nedeninin toplum olduğu fikri Gotik edebiyatın da temel taşlarından birisini oluşturur. Gotik akımın kötülüğü ele alma biçimi, uygarlığı meydana getiren unsurlara bağlı olarak ele alınır (Smith, 2013: 100). Kötülük bireysel tercihlerin değil, uygarlıkla değişen toplumun bir sonucudur.

Bu açıdan meselenin Gotik akımın özelliklerine uygun düşen bir felsefi arka planla anlaşılması da son derece önemlidir. Gotik akım, sanayileşme ile dönüşen bir toplumdaki yeni düzenle ilişkili olarak doğmuştur. Bilimin ilerlemesine rağmen, mekanikleşme ile insanın doğadan uzaklaşması, yabancılaşmanın ortaya çıkışı ile değişen yaşam, gotik yazarların ilgi alanını oluşturmuştur. Bu değişim, bilginin ele alınma biçimleri üzerinde de etkilidir. Özellikle 18. Yüzyılın sonlarına doğru 'hayatın anlamını' sorgulayan geleneksel metafizik ve teolojik açıklamaların yerini seküler açıklamalara ve materyalist keşiflere bırakmıştır. Toplumun çok hızlı bir şekilde değişmesi karşısında kimlikler ve bu kimlikleri oluşturan unsurlar da hızla sorgulanmıştır. Aydınlanma çağı akıl ve bilim ile anılırken Gotik akımda bilimin insanlığa dair kavramları ihlal ettiği düşünülmüş ve Gotik yazarlar özel olarak bu mesele ile ilgilenmiştir (Punter & Byron, 2004: 20-21). Seküler açıklamaları tatmin edici bulmayan Gotik akımın yazarları, metafizik ve teolojik tartışmalara romanlarda belirli ölçüde yer açmaya çabalamışlardır. Bu nedenle Gotik edebiyat doğaüstünün gücünü metinlerine taşıyarak her şeyin akıl ile açıklanabileceği ve dolayısıyla sorgulanabileceği yönündeki Aydınlanma düşüncesi üzerinde durmuşlardır. Goya'nın 18. Yüzyıl hakkındaki

hükümünü anlatan “akıl uykusu canavarlar üretir” ifadesi Gotik akım açısından ele alındığında akıl kendisinin (aşkın rasyonelliğin) canavarlar üreten bir tür uyku ya da gaflet olduğu ileri sürülebilir (Clemens, 1999: 4-5). Bu açıdan Jekyll ve Hyde karakterleri (ya da karakteri) aslında sanayileşme ile beraber değişen kültür ve düşünce karşısındaki endişeyi öne çıkarmaktadır. Bu değişimin temelinde bilimsel düşünce vardır ve bilimsel düşünce ahlâki ilkelerle yönlendirilmediğinde tehlike oluşturmaktadır (Punter & Byron, 2004: 227-228). Bu endişe, Mamoulian’ın filminde öncelikli olarak Lanyon karakteri tarafından ifade edilir. Lanyon, Jekyll’in üniversitede verdiği dersin ardından onunla aynı fikirde olmadığını belirtir. Ardından Jekyll, yaptığı deneyi ve sonuçlarını Lanyon’a itiraf ettiği ve onunla yüzleştiği sahnede konunun daha açık bir şekilde tartışılmasına olanak sağlar; Lanyon, “seni uyarıyordum, hiçbir insan yoktur ki kendi türünün kurallarını ihlal ettiği için lanetlenmemiş olsun” diyerek Jekyll’in yaptığı bilimsel deney nedeniyle Tanrısal düzeni bozmasına neden olan bir sınırı geçtiğini ima eder. Bu ima, Tanrı’ya duyulan inancın yerini Aydınlanma döneminde akıl ve dolayısıyla bilimin aldığı ve bu nedenle insanın büyük bir hata işlediğini anlatan Gotik akıma uygun bir bakış açıdır. Jekyll, Lanyon’un sözleri karşısında ondan “merhamet etmesi” için yalvarır, fakat Lanyon, Jekyll’in “asi olduğunu, bu nedenle yardımı ve merhameti hak etmediğini” ve “bir yaratık yarattığını (create)” söyler. Senaryoda ‘yaratma’ kelimesinin seçilmiş olması bu açıdan anlamlıdır, çünkü bu ifade Tanrı’ya ait olan bir güce insanın talip olmaya kalktığını göstermektedir. Bir başka ifade ile insan, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma ile beraber Tanrı’ya ait olan bir alanın öznesi haline gelmek istediği için bu davranışının korkunç sonuçları olmuştur ve olmaya devam edecektir. Ardından Jekyll, Tanrı’ya yalvararak “böyle olmasını ummadığını, bir ışık gördüğünü ama onun nereye götürdüğünü göremediğini ve nihayet Tanrı’nın sahasına girerek bir insanın geçmemesi gereken sınırları ihlal ettiğini ve affedilmeyi dilediğini” söyleyerek Gotik akımın ileri sürdüğü bu bakış açısını sahiplenir. Jekyll deneyi ile Tanrısal ayrıcalığı gasp etmiş, yani Jekyll Tanrı’nın yerine geçmeye çalışmış ve bu nedenle ilkel bir insan olan Hyde’a dönüşerek, sonunda ölümle cezalandırılmıştır (Schelde, 1993: 49-50). Hyde’ın kontrolden çıkmasının Tanrı’ya ait bir alanın sözde ihlali olarak açıklanması son derece tartışmaya açık bir konudur. Roman ve film, Aydınlanmanın bir eleştirisi olarak görülse bile, bu eleştirinin izleyiciye ya da okuyucuya ne oranda yansıtıldığı da tartışmaya açıktır. Fakat filmin düşünsel sınırları bu eleştiriden ibaret değildir. Farklı disiplinler açısından film, son derece önemli tartışmaların açılmasına olanak sağlayan bir zemin sunmaktadır. Bu açıdan film, çalışmanın bundan sonraki bölümünde, romanın ve filmin sunduğu arka plandan farklı bir bakış açısı ile farklı disiplinlerin yöntemleri açısından ele alınacaktır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Hikâyenin sunduğu arka plan, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Viktoryen tarzı yaşam üslubunun getirdiği baskının sonuçları altında, istek ve arzularını, bir başka ifadeyle kişiliğin önemli bir bölümünü yok saymaya çalışan ve bu nedenle kişiliğinin bu yönünün daha da güçlenmesine neden olan birey ile ilgilidir. Aynı zamanda hikâye, bilimsel değişmeler ile hızla değişen bir toplumda, bu değişimlere şüphe ile yaklaşan bireyin konumu-

nu da yansıtmaktadır. Hikâyenin kahramanı, yüksek âhlak standartları altında ezildiği için kendi negatif çiftini özgür bırakmış, negatif çiftini bilimsel bir deney aracılığı ile ortaya çıkartmış; fakat böyle bir deneyi uygulamaya geçirmeye cüret etmesi, Tanrısal kuralları ihlal etmesine, bu da cezalandırılmasına neden olmuştur. Bu bağlam çerçevesinde bu çalışmayı iki temel soru ve bu soruların alt başlıkları oluşturmaktadır:

- 1) Film sadece, Viktoryen tarzı âhlak anlayışından doğan baskı ve bilimin gelişmesine karşı duyulan şüphe ile mi sınırlıdır yoksa Jekyll ve Hyde karakterleri bu arka plandan farklı bir biçimde tartışmaya açılabilir mi?
 - a) Jekyll içindeki karanlık potansiyeli açığa çıkartan ve onunla yüzleşen bir karakter olarak ele alınabilir mi?
 - b) Hyde ile görünür hale gelen bu karanlık potansiyelin bütün insanlarda mevcut olduğu filminden çıkarılabilecek ve dolayısıyla daha yakından incelenebilecek sonuçlardan birisi midir?
- 2) Mamoulian'ın filmi, insanın manevi ve beşeri olmak üzere iki yöne sahip oluşu ve bu iki yönün sürekli bir çatışma halinde olduğu düşüncesi üzerinden okumak mümkün müdür?
 - a) Tasavvuf açısından nefis terbiye edilmediği sürece insanın içindeki beşeri yöne ve karanlık potansiyele işaret etmektedir ve bu yönüyle Hyde karakteri aracılığı ile nefsin ne olduğu üzerine bir tartışma açma imkanı bulunmakta mıdır?
 - b) Jung'un gölge arketipi de insanın içindeki beşeri yöne ve karanlık potansiyele işaret etmektedir ve Hyde karakteri aynı zamanda gölge arketipini ne ölçüde yansıtmaktadır?

Bu sorular çerçevesinde, bu çalışmada yöntem olarak öncelikli olarak filmi ve romanı oluşturan arka plan ortaya konmuş, ardından bu arka plan genişletilerek, filmin hem Batı düşüncesinde önemli bir yere sahip olan bir düşünür olan Jung'un teorileri açısından, hem de bu teorilerle belirli paralellikler gösteren ve kendi düşünce geleneğimizde önemli bir yere sahip olan tasavvuf açısından taşıdığı anlam ele alınmıştır.

Jekyll ve Nefs

Nefs, bir şeyin bütünü, özü, cevheri, hakikati (Manzur, 1990: 523) gibi anlamlara sahiptir ve Arapça nefis 'kişinin kendisi' demektir. Bu nedenle Kur'an ayetlerine bakıldığında nefsin 'kişi' anlamında da kullanıldığı görülecektir (Sarmış, 1997: 61). Nefsin çok sayıda anlama sahip olduğuna Kâşânî (2010: 82) de dikkat çekmiştir:

Nefs kelimesi iki manada kullanılır. Bazen nefsü'-ş-şey derler ki onunla o şeyin hakikatini ve zâtını kastederler. Nitekim 'falan şey kendi nefsiyle kaimdir' derler. Bazen de nefis lafzından [*sic*] insanın natık nefsinin kastederler ki, hayvânî ve tabîî ruh olarak adlandırılan bedeninin eczâlarının inceliklerinin hülâsası ile insânî ve ulvî ruhtan ona inen nurun birleşmesinden ibarettir.

Bu açıdan nefis kelimesi çok sayıda anlama sahip olduğu için ancak kullanıldığı bağlam çerçevesinde değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamlardan birisi de tasav-

vuftur ve tasavvufi açılarından nefis pozitif ya da negatif çeşitli sıfatlara sahip bir varlıktır. Nefsin hangi sıfatlara sahip olduğunu belirleyen ise kişinin manevi açıdan sahip olduğu olgunluk seviyesidir. Bir başka ifade ile nefis, başlangıçta insanın karanlık yönünü oluşturan olumsuz özelliklerle donanmış olsa da, kişi olgunlaşarak kâmil olmaya yaklaştıkça, bu yakınlık derecesine göre olumlu özellikler kazanır (Günay & Ecer, 1999: 106).

Sûfiler, Kuran-ı Kerim’de belirtilen nefis özelliklerine göre yedi nefis mertebesinin bulunduğu (nefs-i emmâre³, nefis-i levvâme⁴, nefis-i mülhime⁵, nefis-i mutmainne⁶, nefis-i râziye⁷, nefis-i marziyye⁸, nefis-i sâfiye –kâmile-) ve bu her mertebede nefsin çeşitli özelliklere büründüğü düşüncesini benimsemiştir (Şimşek, 2005: 98-102). İnsan nefsin ilk üç mertebedeki özellikleri nedeniyle genel olarak dünyaya meylederek Allah’ın isteklerini göz ardı etmektedir. Fakat insan eğer nefis tezkiyesi ile nefis-i mutmainneye ulaşabilirse cehaletten kurtularak yaratılış hakikatine uygun yaşayacak bir bilince sahip olmaktadır (Shah, 2016: 27). Aynı zamanda nefis insanın dünyevi yönünü oluşturmada, yeme, içme, uyuma gibi bedensel ve yaşamsal ihtiyaçların merkezi olarak görülmektedir. Bu yönüyle nefis terbiyesinde bu ihtiyaçların ne oranda giderileceği önemlidir. Çünkü nefis, başıboş bırakıldığında insan tamamen dünyevi ve bedeni ihtiyaçları üzerine kurulu bir yaşam yaşamakta ve asıl yaratılma amacından uzaklaşmaktadır (Kâşânî, 2010: 69-70).

Bu açıdan tasavvufi metinlerde ‘nefs’ kelimesi kullanıldığında genellikle ilk üç mertebedeki olumsuz özellikleri kendisinde toplayan nefis anlaşılmaktadır. Bu mertebelerde genel itibarıyla nefis cimrilik, riyâ, kendini beğenmek, hile yapmak gibi birçok kötü özelliklere sahiptir ve bu kötü özelliklerden doğan eylemlere neden olmaktadır (Şimşek, 2005: 194-195). Terbiye edilmemiş nefis (Allah’ın merhamet ettikleri müstesna⁹), insandaki kötü ahlâkın kaynağı ve yerilmiş sıfatların madenidir (Kâşânî, 2010: 84). Nefsin olumsuz sıfatlarının etkisinde kalmak insanı, Allah’tan uzaklaştırmaktadır. Örneğin kibir duygusunun eyleme dönüşmüş hali olan tekebbürün en ileri derecesinde insan gerçeği kabule yanaşmaz, Allah’a karşı büyüklenir ve Allah’a boyun eğip kulluk etmeyi kendine yediremez (Çağrı, 2002: 25) Nefs bu açıdan şeytan ile işbirliği yapabilecek bir donanıma sahiptir ve kişiyi Allah’tan uzaklaştıran her şeyin kaynağı olarak düşünülebilir (Ateş, 1974: 68). Allah’tan uzak düşmek aynı zamanda cehenneme hükmeden sıfatlar olan gazab ve kahr gibi özelliklerle ilişkili olmak anlamına gelmektedir. Allah, tüm iyi, haz ve huzur veren şeylerin kaynağıdır. Allah’tan uzak kalmak; iyi, hoş ve huzur veren şeylerden de uzak kalmaktır. İnsan böylece Allah’a yakın olmaktan doğan sıfatların etkisinden de uzaklaşır ki bu nitelikler birlik, denge, uyum, süreklilik ve sebat; kavrayıcılık, aydınlık ve gerçekliği içerir. Allah’a yakın olan insanlarda Allah’ın Cemâl sıfatları (şefkat, rahmet, acıma ve aşk gibi) kişiliğe baskın çıkmaya başlar (Chittick, 2013: 28-29).

Tasavvufta insanın Allah’a yakın olabilmesi ve böylece yaratılma amacına uygun yaşayabilmesi için kötü huyların ve fiillerin farkında olması ve bunlarla mücadele etmesi, ardından bunları iyi huylarla değiştirmesi beklenir. Bu nedenle sûfiler bu ilk üç mertebede insan ruhunun tekâmülüne engel olan nefsi eğiterek ya da onunla mücadele ederek, nefsin boyunduruğundan kurtulmaya çabalar (Ateş, 1974: 101). Fakat nefis ile bir mücadelenin verilebilmesi için öncelikli olarak mücadele edilecek şeyin ne olduğunun bilinmesi gerek-

mektedir. Bu bilme türü tasavvufi açıdan son derece önemlidir. Çünkü insan, kendisinde kötü özellikler bulunduğunu kabul etmekte zorlandığı için, nefis, insanın bakışlarından gizlenmiştir, bir başka ifadeyle kendisinin bilinmesine izin vermemektedir. Nefis ne kadar güçlüyse kişi kendisini o kadar kusursuz olarak görür ve kendisini doğru bir biçimde değerlendirme özelliğinden yoksun olur. Bu sayede Allah'tan uzaklaştığını fark etme becerisini kaybeder. Kişinin kendisini görememesi ve tanıyamaması tasavvufta Yaratan'ını bilememesi ve tanıyamaması gibi sorunlu bir ilişkiye neden olur. Hâdis-i Kudsi'de, "Nefsini bilen Rabbini bilir" denmektedir ve (ancak) nefsi bilen kiblesi Allah Teâlâ'dır (Mısırî, 1971: 29).

Bütün bu çerçevenin film açısından değeri önemlidir. Filmde Jekyll'ın birincil niyetinin Hyde ile yani nefsi ile mücadele etmek olmadığı ortaya konmaktadır. Çünkü Jekyll'ın felsefesine göre, insan karanlık yönü ile mücadele ettiğinde değil, onu tatmin ettiğinde ondan kurtulabilir. Jekyll üniversitede verdiği derste ve Lanyon ile sokakta yaptığı tartışmada bu fikrini ortaya koyar. Jekyll, derste (eğer insanın iki yönünü temsil eden iyi ve kötü) "birbirinden ayrılabilir ve kötülük bir kez özgür bırakılıp kendisini tatmin ederse insanı rahat bırakacağını" ileri sürer ve Hyde'ı serbest bırakır. Hyde, istediklerini yaptıktan sonra Jekyll'ı terk edecek ve böylece Jekyll artık karanlık bir benliğe sahip olmadığı için tam anlamıyla mükemmel bir insana dönüşecektir (Brode, 2015: 20). Bu da dünyevi, ilkel ve kötü yönünden kurtulan Jekyll'ın, manevi açıdan daha da yükselmesine neden olacaktır. Tasavvufta insan, nefsanî düşüncelerden arınarak manevi anlamda yükselmek istiyorsa yapması gereken şey, kendisini toprağa ve dünyaya çeken nefsinin kötü yönlerinin etkisinden kurtulmasıdır (Erginli, 2008: 192). Çünkü nefis Jekyll'ın öngördüğünün aksine doyumsuzdur, tatmin edilemez, istekleri ve bu isteklerini gerçekleştirebilmek için yaratabileceği yıkıcılık sınırsızdır. Nefsi tatmin etmeye çalışmak, sadece onun daha da güçlenmesi ve isteklerinin artması anlamına gelir. Tasavvufta ahlaki olarak mükemmelliğe ulaşmanın yolu, nefse karşı verilen savaş ile iradenin hür kılınması ve böylece Allah'a yakın olmayı engelleyen bedeni ve dünyevi tutkularından kurtulma mücadelesidir (Çağrı, 1989: 8). Jekyll, bedeni ve dünyevi tutkularını doyurmaya çalıştıkça nefsini yenilmesi zor, güçlü bir düşmana dönüştürmüştür. Öyle ki bir süre sonra Jekyll'ın artık Hyde'a dönüşmesi için ilaç almasına gerek kalmaz. Tıpkı Jekyll'ın Hyde'a geçişini kontrol edememesi gibi, nefsin ilk üç mertebesinde insanın nefsanî davranışa geçişini kontrol edebilmesi ve onun boyunduruğundan kurtulabilmesi son derece güçtür. Jekyll aslında kendisinin dışında bir düşmanla değil, nefsiyle, yani Hyde ile mücadele etmek zorundadır ki, tasavvuf açısından nefis dışarıdaki düşmanlardan daha çetindir (Aşkar, 1998: 314) ve bu mücadelenin zorluğu Mamoulian tarafından başarılı bir şekilde anlatılmıştır. Hyde'ın Ivy'yi öldürdüğü sahne bu açıdan son derece çarpıcıdır. Hyde, bu sahnede gerçek kimliğini ortaya çıkarır, kendisinin aslında Jekyll olduğunu söyler. Fakat bunu idrak etmek son derece güçtür. Hyde, çirkin, kaba, kötü, karanlık, ilkel, ahlâki hiçbir değeri olmayan bir adamken onun Jekyll olabileceğini düşünmek neredeyse imkânsızdır. Benzer bir biçimde her insanda bu özellikleri taşıyan ve son derece güçlü olan nefsin varlığını kabul etmek de çok zordur. Jekyll ne kadar erdemli 'bir melek kadar iyi' bir karakter olsa da film ilerledikçe Mamoulian'a göre dönüşen ve değişen Hyde yani Jekyll'ın nefsi değil, aslında Jekyll'dır. Jekyll yozlaş-

tiği için Hyde da yozlaşmakta (Luhrrssen, 2013: 56) ve daha da güçlenmektedir. Jekyll'ın yanılığısı başından beri Hyde'in onun düşmanı olduğunu fark etmemesinde yatar. Çünkü tasavvufi açıdan nefis düşmandır ve Jekyll'ın nefsi ile mücadele etmesi ve onu terbiye etmesi gerekir.

Batı açısından ise insanın karanlık yönü ile kurduğu ilişki farklı biçimlerde ele alınmıştır. İnsanın psikolojik anlamda ele alınması bu ilişki türlerinden birisidir. Batı psikolojisinde odak noktası insandır. Bu açıdan psikoloji yöntemsel olarak tasavvuftan farklıdır çünkü tasavvufta odak noktası Allah'tır (Wilcox, 1995: 206). Allah'ın merkeze alınması, insanın O'ndan yola çıkılarak, O'nun verdiği bilgiler, O'nun koyduğu sınırlar ile tarif edilmesine yol açar. Psikoloji de ise insan otonom bir varlık olarak ele alınır, ego bilinci merkezdedir ve bu açıdan özellikle psikolojinin yöntemlerinden birisi olan psikoterapinin amacı egoyu yükseltmek, benlik üzerinde odaklanarak onu geliştirmek ve böylece ego-gücü inşa etmektir (Wilcox, 1995: 24). Tasavvufta ise benlik duygusuna yaklaşım Batı'dan tamamen farklıdır. "Batılı psikologlar, özsayı ve güçlü bir ego kimliği duygusunun önemli olduğu, kimlik kaybının patolojik olduğu görüşünü benimser. Tasavvufta göre ayrı kimlik duygusu birey ile Allah arasında hakikati saptıran ve bizim gerçek ilahi doğamızı öğrenmekten alıkoymayan perdelerden birisidir (Aksöz, 2015: 85). Tasavvufta nefse karşı verilen mücadelenin en önemli nedeni insanın Allah'a yakın olma çabası ve nefsin O'na isyan etmesine neden olan bir unsur olduğunun farkında varmasıdır. Egonun odak noktası olarak yüceltilmesi ile insanın Allah ile ilişkisinden yola çıkılarak ele alınması ve dolayısıyla nefsin insanın yaratılış hakikatini idrak etmesine ve ona uygun yaşamasına engel olan başlıca faktör (Özköse, 2007: 179) olarak görülmesi arasındaki fark, nefsin, psikolojinin terminolojisi içinde açıklanmasını güçleştirmektedir. Çünkü nefis, modern psikolojinin kavramları ile ifade edilirken, kişilik, benlik, kendilik kavramları ego, id gibi terimlerle eşitlenmektedir. Oysa tasavvuftaki nefis çok boyutlu ve derindir. Bu açıdan bu Batılı kavramlardan her biri, ancak nefsin bir yönüne işaret edebilir (Aksöz, 2015: 84). Fakat bu güçlüğe rağmen özellikle Carl Jung'un gölge arketipi teorisi, tasavvufi anlamdaki nefse belirli ölçüde yakınlığı nedeniyle son derece dikkat çekicidir. Gölge, Jung'da, insanda tıpkı nefis gibi sürekli varlığını sürdüren ve bilinçten gizlenen, beşeri, karanlık, nefsanî istekler bütünü yani bir tür negatif yön olarak ortaya konur. Gölgeyi yok etmek mümkün değildir. Ancak gölge, bilinç tarafından fark edilmeye başladığında negatif özelliklerini belirli ölçüde yok eder. Buna rağmen, her insanda son derece güçlü bir şekilde bulunur ve kişi fark etsin ya da etmesin onun düşünceleri ve eylemleri üzerinde söz sahibidir. Bütün bu özellikleriyle gölge fikri büyük ölçüde nefis düşüncesi ile belirli benzerliklere sahiptir. Bu açıdan çalışmanın bundan sonraki bölümünde, gölge arketipi açıklanacak ve bu arketipin Hyde karakterine anlamımıza ne tür bir katkısı olduğu tartışılacaktır.

Jekyll ve Gölge

Batı literatüründe Jekyll'ın ve Hyde'in neleri temsil ettiği üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan çoğu psikanaliz çerçevesindeki yorumlardır. Psikanaliz, Alman İdealist düşünür Friedrich Schelling'in (1854) ilk kez 'bilinçaltı' kavramını kullanması ile temellenir ancak psikanaliz açısından bu kavram asıl şeklini Sigmund Freud (1939) ile

alır (McGowan, 2015: 2). Bilinçaltının özellikle Freud tarafından ele alınması psikanalize dayalı birçok yöntemin geliştirilmesinin de başlangıcı olur. Bu açıdan, Jung kendi çalışmalarını geliştirirken çok uzun bir süre psikanalizin yöntemlerinden ve dolayısıyla yakın ilişki içinde olduğu Freud'dan yararlanmışır. Ancak kendi çalışmaları ile Freud'un çalışmaları arasındaki farklılığı belirleyen bir sınır koymaya ihtiyaç duymuş ve bu nedenle, Freud'dan farklı bir terminoloji yaratmıştır. Bu terminolojide psikanalizin yerini Analitik Psikoloji alır. Analitik Psikoloji, bilinçaltının ancak bilinç ile anlaşılır kılınabileceğini iddia eden bir temel üzerinde biçimlenir. Jung yöntemini geliştirirken, tarih, din ve mitolojiden yararlanarak, insanı farklı disiplinler çerçevesinde anlamaya çalışmıştır (Nagel, 2010: 31-32). Çünkü Analitik Psikoloji açısından insan, sadece bireysel tepkilerden meydana gelen bir bütün değildir, bütün insanlığın yaşantısı ile oluşmuş anonim birikimler de insanın anlaşılabilmesi için çok önemlidir. Jung bu birikimleri ve bu birikimlerin etkilerini arketipler aracılığı ile açıklar. Arketipler, imgelere dönüşmüş ruhsal süreçlerdir ve insan davranışının bütün insanlarda ortak olan ilksel kalıplardır (Gürol, 2006: 33- 50).

Bütün bu yönleriyle gerek psikanaliz gerek Analitik Psikoloji, bir başka ifade ile bir üst başlık olarak kabul edebileceğimiz psikoloji, film çalışmaları içinde son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Freud, psikanalizin kurucusu olarak görülmesi nedeniyle bu çalışmaların başlangıcını oluşturur. Freud'un izinde insan zihninin bilinçaltı eylemleri incelenmiş ve daha sonra sanat eserleri ve edebi metinler gibi birçok kültürel ürün psikanaliz açısından ele alınmış, bu çalışmalar da psikanalize dayalı film çalışmalarının sistematik olarak gelişmesine yol açmıştır (Kuhn & Westwell, 2012: 335-336). Bu açıdan bizim konumuzu oluşturan, Jekyll ve Hyde karakterleri, Freudyan bir yaklaşımla ele alındığında, Hyde'ın Jekyll'ın 'id'i olduğu ve çok uzun bir süreden beri toplum ve Jekyll'ın süper egosu tarafından bastırıldığı söylenebilir. Benzer çalışmalar içinde mesele, Hyde'ın bir tür kimyasal bağımlılığı temsil ettiği üzerine de kuruludur. Jekyll'ın ilaca duyduğu güven ve bağımlılık, kendi içinde bir cehennem yaratmasına neden olmuştur. Ancak bu gibi yorumlar arasında Hyde'ın Jungian bakış açısı ile Jekyll'ın gölgesi olduğunu söyleyen çalışmalar en tatmin edici olanlardır (Cooper & Epperson, 2008: 45-46).

Bunun iki nedeni bulunmaktadır:

- Öncelikli olarak Jung gölge arketipi fikrini, genel olarak Batı inanç geleneğini şekillendiren, iyinin ve kötünün aynı anda bir arada bulunamayacağına ilişkin görüşe karşılık (Coyle, 2011: 189) geliştirmiştir ve bu açıdan gölge arketipi üzerinden Hyde karakterini tartışmaya açmak önemlidir.
- İkinci olarak da gölge Jung'un da ileri sürdüğü gibi dünya dinlerinin kitaplarında, resimlerinde, heykellerinde bulunabilir, edebiyatta, sinemada ve sanatta zaman zaman cadı, vampir, canavar ya da ifritler gibi biçimlerde ortaya çıkabilir (Rollins, 2011: 301) Bu nedenle, filmlerdeki karakterler de gölge arketipinin anlaşılmasına olanak sağlar ve Hyde, Jung'un gölge arketipini anlatmak için tıpkı bu çalışmada olduğu gibi örnek gösterilmiştir.

Bu açıdan bu bölümde, Hyde'ın Jekyll'ın gölgesi olduğu ileri sürülerek, film yukarıdaki görüşler bağlamında ele alınacaktır.

Jung, kökeni Platon'a dayanan, asıl şeklini St. Augustine'de (430) alan, René Descartes (1650) ve G. W. Leibniz (1716) tarafından da savunulan (Coward, 2008: 185) kötülüğün kendisine ait bir varlığı olmadığı, kötülüğün iyiliğin yok olması olarak anlaşıldığı (Augustine, 2002: 39) Batı düşüncesini, kötülük fikrinin tartışma temellerini ve aynı zamanda Hıristiyan inancında insanın tıpkı Tanrı gibi mükemmel ve günahsız olması beklentisinin bulunması (Coward, 2008: 187-188) düşüncesini eleştirel bir biçimde ele almıştır. İyinin ve kötünün aynı anda bir arada bulunmaması meselesi Batıda din felsefesi ve teoloji alanında özellikle 'kötülük problemi' çerçevesinde tartışılmıştır. Kötülük problemi, kötülük olduğu için Tanrı yoktur gibi bir argüman üzerine kuruludur ve bu nedenle tartışmanın içeriği Hıristiyan düşüncesindeki iyilik ve kötülük fikrinin bir ölçüde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kötülük problemi kaba hatlarıyla, Kadîr-i Mutlak, Alîm-i Mutlak ve Sonsuz İyi olan Tanrı'nın neden kötülüğe izin verdiğini sorgulamaktadır¹⁰ (Hickson, 2013: 3-4). Babası bir papaz olan Jung, bu açıdan şüphe etmenin ve insanın karanlık bir yöne sahip olabileceği düşüncesinin yok sayıldığı bir inanç sistemi içinde yetişmiştir. Jung, çalışmalarında bu inanç sisteminden farklı bir bakış açısını savunarak, insan ruhunu (psyche), âlemin bir mikrokozmu olarak kabul etmiş ve bu nedenle insanın hem karanlığı hem de aydınlığı içerdiğini ileri sürmüştür. İnsan, içindeki karanlık yönü yok saydığı zaman bu yön gerçekte yok olmaz, sadece bilinçaltına itilerek insanın hayatındaki gölgede gizli bir biçimde varlığını sürdürür (Conger, 2005: 83-84). Gölge, inanç ya da düşünce sistemlerinde ve toplumda kabul görülmeyen her türlü düşünce ya da istekten oluşur ve bilinç tarafından yok sayılarak var olmayı sürdürür. Gölge, bütün ego-kişiliğe (ego-personality) meydan okuyan ahlâki bir meseledir ve hiç kimse çok ciddi bir ahlâki çaba göstermeden gölge hakkında bilgi sahibi olamaz. Gölge hakkında bilgi sahibi olmak, kişiliğin karanlık yönlerinin var olduğunu ve gerçek olduğunu fark etmeyi içerir. Bu eylem, herhangi bir türdeki 'kendini bilme' (self-knowledge) koşulu için gereklidir ve aynı zamanda da çok ciddi bir dirençle karşılaşılır (Jung, 1959: 8). Bu direncin en büyük nedeni kimsenin kötü yönlere sahip olduğunu kabul etmek istememesinden kaynaklanır. Jung (2014: 76) bunu her insanın genellikle kendisini olduğunu düşündüğünden ya da olmayı istediğinden daha az iyi olması olarak açıklar. İnsan, bilincin yardımı ile olumsuz özelliklerini görmezden gelerek onlardan kurtulabileceğini zannettiği için bastırır ve farkında olmadan bu olumsuz özelliklerin daha da güçlenmesine neden olur. Ancak kişi kabul etsin ya da etmesin Jung'a (2014: 76) göre herkes bir gölge taşır ve bu gölge bireyin bilinçli yaşamında ne kadar az vücut bulursa o kadar karanlık ve yoğun olur.

Birey kendisinde bulunan gölgeyle karşılaşmaktan kaçınmakta ve karşılaşsa bile gölgenin sadece kendisinde bulunduğunu zannedebilmektedir, fakat gölge evrenselidir. Jung bilinçaltını ilkel dürtüler ve çözülmemiş kişisel kompleksler anlamında değerlendirir. Bu dürtüler ve kompleksler kişiye özel gözükse de aslında evrenselidirler. Jung, dünyanın her yerindeki kültürlerin hikâyelerinden ve tarihten yararlanarak bazı evrensel temalar ve örnekler olduğu sonucuna varır. Bilinçaltının kolektif bilinçdışı olarak bütün insanlarda ortak olduğunu ifade eder. Kolektif dışı evrensel temalarla (ya da düşünme kalıpları ile) doldurulmuştur ki bunlar arketiplerdir (Young, 2012: 28). Bu nedenle mitler, anlatılar ya da filmler aracılığı ile gölge arketipi görünür hale gelir. Jung açısından gölge, kahramanın

dışında bir karakter ya da bir güç olabileceği gibi, kahramanın iyice bastırılmış bir yönü de olabilir. Dr. Jekyll ve Mr. Hyde, iyi bir adamın benliğindeki karanlık tarafının kuvvetini, etkili bir şekilde betimlemektedir (Vogler, 2004: 121).

Bu açıdan Jekyll gölge arketipini temsil eden Hyde'ı ortaya çıkarması açısından dikkat çekicidir. Çünkü filmde Jekyll'dan başka hiçbir karakter, sahip olduğu gölgenin farkında değildir ve şiddetle gölge arketipinin varlığına karşı çıkmaktadır. Jekyll ise kendisi dâhil herkesin içinde karanlık bir yön olduğunu kabullenir. Bu açıdan Lanyon'a söylediği sözler dikkat çekicidir; "neden içindeki diğer ahlâksız senin varlığını kabul etmiyorsun, onu yokmuş gibi saklamayı tercih ediyorsun?".

Gölge hayatta kalma ve üreme içgüdülerinin yönettiği, bilince yansımayan insanın ilkel yönü, 'hayvan' geçmişinden miras kalan parçasıdır. Gölge, bilinçdışı benliğin karanlık tarafıdır ve insanın bastırıldığı, kişiliğin istenmeyen özelliklerini barındırır. Arketiplerin belki de en güçlü ve en tehlikelisi olan gölge, vahşi ve acımasızdır; insandaki günah kavramından sorumludur. Dış dünyaya yansıtıldığında şeytani, düşmanca, saldırgan davranışlar ortaya çıkar. Genellikle toplumun onaylamadığı duygu, düşünce ve eylemlerin bilinç düzeyine çıkmasından sorumludur (Keskin, 2013: 299). Jekyll ise gölgesini salarak ondan kurtulabileceğine inanır, ancak tersine gölgesi daha güçlü hale gelerek sonunda bir katile dönüşmesine neden olacak boyutta tehlikeli olayların öznesi haline dönüşür.

BULGULAR

Filmin ve romanın bize sunduğu çerçevede Jekyll, toplumundaki katı geleneklerin ve ahlâki yapının kurbanıdır ve Hyde'ın ortaya çıkış nedeni Jekyll'ın bu toplumsal yapıya beklenilen şekilde ayak uyduramaması olarak ortaya konur. Jekyll, bir birey olarak seçim yapabilme kapasitesinden uzakta gibidir. Kötülüğün kaynağı onun içinden Hyde olarak çıkıyor gibi gözükse de, Hyde'ı yaratan aslında Jekyll değil toplumdur, Jekyll sadece onu serbest bırakmıştır. Tasavvuf açısından birey kendi seçimlerini yapabilen ve bu seçimlerden sorumlu olan bir varlıktır. İnsandan seçimlerini yaparken yaratılma amacını hatırlaması beklenmektedir, ancak insan hem bu amacı, hem de kendisini Yaratana unutarak karar verme potansiyeline sahiptir. Bunun en büyük nedeni nefstir. Nefs, insanda şeytanın bir şubesi gibi iş görerek, şeytanın insanı doğru yoldan uzaklaştırma amacına hizmet etmektedir. Fakat insan şeytana uymaya nefsi aracılığı ile kendisi karar vermektedir. Bir başka ifade ile tasavvufta bütün kötülüğün kaynağı toplum, gelenekler, olaylar yani bireyin dışında gelişen koşullar değil, bizzat kendi içinde yaşayan nefsi, yani kendisidir. Filmde, insan ve nefsi arasındaki ilişkisi ve mücadelesinin, Jekyll ve Hyde karakterleri üzerinden okunabileceği ileri sürülebilir. Bir başka ifade ile Hyde, Jekyll'ın nefsidir.

Viktoryen dönemin yüksek ahlâk standartlarının yarattığı baskı ve bu baskı altında yok olmamak için kendi olumsuz çiftini yaratan bireyi temsil eden Jekyll'dan yola çıkılarak filmin çerçevesi biraz daha genişletilebilir. Bu açıdan bu çalışmada, Hıristiyan inanç sistemi ve bu sistemden etkilenen düşünce geleneği içinde kötülüğün bir varlığı olmaması meselesi ile ele alınmış, bu meseleyle bağlantılı olarak, iyinin ve kötünün bir arada bulunması

ile ilgili bazı problemlerin ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Viktoryen tarzı ahlâk temelde insanın kendi içindeki kötülüğü tamamen reddine dayanmakta, bu kötülüğün uzun süre yok sayılması ise filmde ve romanda ortaya konduğu gibi kötülüğün daha da güçlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Batı geleneğini farklı bir biçimde ele alan Jung, insanın hem iyiliği hem de kötülüğü barındırdığını iddia ederek, insanın bir bütün olarak tartışılabilmesine neden olmuştur.

Jung, bu tartışmayı gölge arketipi üzerinden geliştirmektedir. Gölge, toplumsal bilinç-dışının bir arketipi olduğu kadar, insanın bilinçaltında da varlığını sürdürmesi açısından önemlidir. Gölge, insanın hem evrensel hem de bireysel özelliklerini yansıtmaktadır. İnsan gölge ile bireysel anlamda karşılaşmayı reddetmekte, ancak bir arketip olarak gölgenin izini, mitolojiler, anlatılar, sanat eserleri ya da filmler aracılığı ile sürebilmektedir. Hyde, bu açıdan hem çok tanıdık, hem de neden tanıdık olduğu fark edildiği anda insanı rahatsız eden bir karakterdir. Çünkü o insanın içinde görmezden gelecek ve yok sayarak yaşadığı gölgeyi göstermektedir.

Jung'un açıklamalarından gölgenin yok edilebilir bir niteliğe sahip olmadığı, ancak onun varlığı kabul edildiği sürece yoğunluğunun ve karanlığının azalma ihtimali olduğunu anlaşılmaktadır. Gölge, evrensel olmasına karşın, bireyin gölge arketipini fark etmesi kişisel bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, Jekyll gibi gölgeyi bilinç düzeyine çıkartmak bireysel bir tercihtir. Romanda ve filmde Hyde'in neden daha güçlü bir hale geldiği sorusu bu noktada önemlidir. Çünkü bu durum Jung'un teorisinin de aksini söylemektedir. Bir başka ifade ile Hyde gölge olarak ele alındığında Jekyll bilinci temsil etmektedir. Jekyll, Hyde'ı görünür kılarak gölgesini bilinç ile kavrayabileceği bir düzeye çıkarmış gibi gözükmektedir. Fakat bu Jung'un gölge arketipi teorisinden farklı bir sonuç doğurur. Bunun en önemli nedeni yukarıda da ifade ettiğimiz ve Jung'un da karşı çıktığı düşüncenin sonucudur. Hatırlanacağı gibi iyiliğin ve kötülüğün bir arada bulunamaması argümanı Batı düşüncesinde önemli bir yer işgal etmektedir. Hyde'in ölmesi de bu nedenle zorunludur. Jekyll, Jung'un önerisi bağlamında gölgesi ile bu nedenle yüzleşemez, çünkü onunla aynı anda var olamaz. Oysa Jekyll diğer bütün karakterlerin aksine kendi gölgesinin farkında olduğu için son derece değerli bir karakterdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Filmler, insana dair meseleleri farklı bir şekilde izlememiz ve değerlendirmemiz için olanaklar sunar. Joseph Campbell'a göre kahramanlar ve 'kötü adamlar' (villains) kendimize ve başkalarına yeni bir pencereden bakmamızı sağlar çünkü hepsi insan hayalinin ürünleridir ve insanın neler yapıp yapamayacağı hakkında en uç noktadaki sınırlarını yansıtan güçlü örnekler ortaya koyar (Alsford, 2006: 10). Film, bazı biçimlerinde, hayat ile karşılaşmamızı yeniden düzenleyebilir, hatta belki de algılarımızı keskinleştirebilir. Sinema, algılarımızı keskinleştirip bize yeni bir gerçekliği göstererek, gerçekliğe başka bir gözle bakmamızı olanaklı kılar (Frampton, 2013: 14). Gerçekliğin bu yeni şekli altında yeni sorular ve yeni tartışmalar üretilebilir. Daha önce gözümüzden kaçan bir ayrıntıya, kafamızda yanıt bulmayı bekleyen bir soruya ya da ilk defa fark ettiğimiz yeni bir bakış açısına, filmler

sayesinde ulaşabiliriz. Film sadece zaman geçirmek ve eğlenmek için bir araç olabileceği gibi çeşitli fikirlerin ve düşünce sistemlerinin değerlendirilmesine zemin hazırlama işlevini de yüklenebilir. Jekyll ve Hyde karakteri, gerçekte var olması mümkün olmayan fakat gerçekliği yansıtan birer sembol olarak kabul edildiğinde, çok tanıdık insani çelişkileri ve bu çelişkilerin ele alındığı düşünce sistemlerini, tartışmaya açması açısından önemlidir.

Bu yönleriyle Jekyll ve Hyde, insanın içinde gizli bir şekilde sürüp giden sonsuz mücadelenin vücut bulmuş halleridir. Jekyll, (Mamoulıan'ın uyarlamasında), "benim insan ruhu ve psişesi ile ilgili analizim, insanın tek değil, aslında çift olduğuna inanmama yol açtı" sözü ile izleyiciyi sadece bir filmdeki bir kahramanın başına gelebilecek olaylara karşı hazırlamamaktadır. Aynı zamanda, insanının içinde gerçekten yaşayan başka bir çifti olup olmadığını da tartışmaya açarak, birbirleriyle ilişkili bazı soruların öne çıkmasına neden olmaktadır; eğer Hyde, Jekyll'ın yapmak isteyip de yapamadığı her şeyi temsil ediyorsa, Jekyll neden böyle şeyler yapmak istemektedir? Hyde, Jekyll'ın bir yönüyse, Jekyll nasıl olup da onun varlığı hakkında çok az bilgi sahibidir ve Hyde, bir kez serbest kaldığında nasıl Jekyll'dan daha güçlü hale gelebilmektedir? Çalışmada yanıtları aranan bu sorular son derece önemlidir çünkü soruların yanıtları sadece Jekyll karakteri ve filmin sunduğu dünya ile sınırlı değildir. Jekyll ve Hyde, insana dair meselelerin tartışılabilmesine olanak sağlayan karakterlerdir.

Bu açıdan, bu çalışmanın temelini filmin içinden çıkıp gelen bu sorular oluşturmuş ve bu soruların yanıtları öncelikle filmin ve romanın sunduğu bağlam içinde aranmıştır. Sanayileşme ile dönüşen ve Aydınlanma düşüncesi ile geliştiğine inanılan bir toplumun gerçekten gelişip gelişmediği belirli ölçülerde Jekyll ve Hyde karakteri üzerinden anlatılmaktadır. Gotik akımın konularından bazılarını oluşturan, bilim ve akıl karşısında duyulan kuşku, bilimsel düşüncenin Tanrı inancının yerini alması, bu yer değiştirme karşısında insanın kendisini Tanrı olarak görmeye başlaması gibi eleştiriler, filmin sunduğu çerçeve daha da genişletilerek ele alınmıştır. Bu çerçeveye göre, Jekyll haddini aşarak, bilim aracılığı ile Tanrısal bir eylem gerçekleştirmeye kalktığı için ölümlle cezalandırılmalıdır. Ayrıca filmde ve romanda asıl mesele kişinin içinde ilkel, nefsanî ya da kötü bir yönün bulunması değil, bu yönün toplum tarafından bastırılmasının yarattığı sıkıntıdır.

Jekyll, toplumun bir kurbanı olarak ele alındığında bu karakteri filmin dışına çıkartıp inceleyebilmek son derece zordur. Ancak meselenin din çalışmaları ve psikoloji açısından değeri tartışmaya açıldığında Hyde, Jekyll'ın içinde gizlenen bir karakter olmaktan çıkarak, herkesin içinde, güçlü bir şekilde var olan bir takım özellikleri görünür kılmaması açısından dikkat çekmektedir. Jekyll'a bu gözle bakıldığında Jekyll filmdeki diğer karakterlerin aksine kendisinde bulunan olumsuz özellikleri kabul etmeye cesaret ettiği için kıymetlidir. Bu özellikler din, psikoloji ve sinema çalışmaları açısından tartışılabilir bir zemine sahiptir.

Tasavvufi açıdan nefis genel olarak tıpkı Jung'un gölge arketipi gibi insandaki bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülmüştür. Herkeste var olmasına rağmen, insanın nefisini ve gölgesini görmeyi kabul etmesi ve ardından onunla mücadele etmesi son derece güçtür. Ne nefis, ne de gölge yok edilmez. Gölge, bilinç ile kavrandıkça yoğunluğunu yitirebilir, nefis ise gölge arketipinden farklı olarak terbiye edilebilir ve terbiye edildiğinde olumsuz

ve karanlık sıfatlar yerini olumlu ve nuranî sıfatlara bırakır (Mısrî, 1971: 23). Bu açıdan gölge arketipi ile nefsin tamamen aynı şeyler olduğunu iddia etmek mümkün değildir, fakat gölge arketipi nefsin bazı yönlerini göstermektedir. Hyde, Jekyll'ın nefsi ya da gölgesidir. Ancak Hyde gölge arketipi olarak kabul edildiğinde, Jekyll tarafından görünür kılınması, bilinç tarafından kabul edilmesi anlamında gücünü kaybetmesi beklenmektedir. Filmde ise bunun tersi olmakta, Jekyll gölgesini fark eden tek karakter olmasına rağmen, bu kabulü nedeniyle cezalandırılarak, gölgesine yenik düşmektedir. Bunun en önemli nedeni daha önce de belirttiğimiz gibi temelde Jung'un karşı çıktığı bir düşünce geleneğini yansıtmaktadır. Bu açıdan iyiliğin ve kötülüğün, Jekyll'ın ve Hyde'ın aynı anda bir arada bulunması söz konusu değildir.

Tasavvufi açıdan bu yenilginin nedeni Jekyll'ın nefsinin terbiye etmek yerine tatmin ederek ondan kurtulabileceğine inanmasıdır. Bir başka ifade ile Jekyll, neden Hyde gibi bir varlığa sahip olduğunu fark ederek mücadele etmemiş, bu nedenle nefsinin kötü sıfatlardan temizleyerek kendisinin dolayısıyla Hyde'ın değişmesine neden olamamıştır. Fakat gölgenin ve nefsin fark edilmesi, kabullenilmesi ve ardından mücadele edilmesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi son derece zor bir süreçtir. Jung bunun için uzun süren psikanalitik çalışmalar yapılması gerektiğini ifade ederken, tasavvufi açıdan seyru sülük adı verilen ve uzun yıllar süren bir eğitim gerekmektedir. Hyde karakteri, gölge ve nefsi görünür kılması açısından ve aynı zamanda sadece Jekyll'ın değil herkesin içinde gizli kalan bir Hyde'ın olabileceğini düşündürmesi açısından da son derece önemlidir. Sinema, gerçeğin düşüncelerinin yansıtılması, perdeye aktarılması ve gösterilmesidir (Frampton, 2013: 17). Bu nedenle Jekyll ve Hyde filmi bize insanın kendi içindeki iyilik ve kötülük, beşeri olan ile manevi olanın karşılaşması hakkında çok boyutlu bir tartışma olanağı sunmaktadır.

SON NOTLAR

¹ 1909'dan itibaren Dr. Jekyll ve Mr. Hyde uyarlamaları defalarca filme çekildi. James Cruze'in başrollerini oynadığı, 1912'de çekilen versiyonu günümüze ulaşabildi. 1920'lerde çekilen en bilinen versiyonlarda John Barrymore (1920), Friedric March (1932) ve Victor Fleming (1941) oynadı (Kawin, 2012: 51). Tiyatroya ilk kez Thomas Russel Sullivan tarafından 1887'de uyarlandı (Large, 2001: 223). Robert Stephens'ın yönettiği roman uyarlaması ilk kez 1949'da televizyonda gösterildi (Nollen, 1994: 222).

² Viktorya Devri

³ Yûsuf; 53.

⁴ Kıyamet; 2.

⁵ Şems; 7, 10.

⁶ Fecr; 27.

⁷ Fecr; 28.

⁸ Fecr; 28.

⁹ "Çünkü nefis Rabbimin merhamet ettiği durumlar hariç, olanca gücüyle kötülüğü emreder" (Yûsuf Suresi; 53).

¹⁰ "Kötülük Problemi" kökeni Plato'ya kadar uzatılan (Hickson, 2013, s. 4-6) dinî ve felsefi bir meseledir. Bu çalışmanın sınırları açısından bu problem tartışmaya açılmamaktadır ancak Batı düşünce geleneğinde kötünün ve iyinin bir arada bulunmayışının dinî ve felsefi temellerini gösterdiği için bu çalışmada adı geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksöz, T. (2015). İnsan Benliğinin Arınması. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(31), 81-101.
- Alsford, M. (2006). *Heroes and Villains*. London ve Texas: Baylor University Press.
- Aşkar, M. (1998). *TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ateş, S. (1974). *İşari Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Augustine, S. (2002). *The Confessions of St. Augustine* (A. C. Outler, (Trans.). Mineola, New York: Dover Thrift Editions. (Original work published 1955).
- Bleekere, S. D. (1997). The Religious Dimension of Cinematic Consciousness in Postmodern Culture. In J. R. May (Ed.), *New Image of Religious Film* (95-110). Franklin, Wisconsin: Sheed&Ward.
- Bloom, A. B. (2010). *The Literary Monster on Film: Five Nineteenth Century British Novels and Their Cinematic Adaptations*, North Carolina: Mc Farland & Company Inc. Publishers.
- Boyer, P. S., Clark, C. E., Hawley, S. M., Kett, J. F., Rieser, A., Salibury, N., Sitkoff, H., Woloch, N. (2010). *The Enduring Vision: A History of the American People, Volume 2: Since 1865*. Boston, MA: Cengage Learning.
- Brode, D. (2015). *Fantastic Planets, Forbidden Zones, and Lost Continents, The 100 Greatest Science-Fiction Films*. Austin: University of Texas Press.
- Chittick, W. (2013). Bir Gelişme Teolojisine Doğru. In T. Koç (Ed.), *Varolmanın Boyutları Tasavvuf ve Vahdetü'l-Vücûd Üstüne Yazılar* (21-43). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Clemens, V. (1999). *Return of the Repressed, The: Gothic Horror from The Castle of Otranto to Alien*. Albany: State University of New York Press.
- Conger, J. P. (2005). *Jung & Reich: The Body as Shadow*. Berkeley, California: North Atlantic Books.
- Cooper, T. D. & Epperson, C. K. (2008). *Evil, Satan, Sin & Psychology*. New Jersey: Paulist Press.
- Coward, H. (2008). *The Perfectibility of Human Nature in Eastern and Western Thought*. Albany: State University of New York Press.
- Coyle, S. M. (2011). Evil in Australian Aboriginal Religious Perspectives. In J. H. Ellens (Ed), *Explaining Evil Volume 2 History, Global Views, and Events* (189-201), Santa Barbara, Denver, Oxford: Praeger.
- Çağrıncı, M. (1989). Ahlâk. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (1-9), vol: 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2002). Kibir. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (562-563), vol: 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çatak, A. (2012). Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Nefs Anlayışı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 217-232.
- Dancyger, K. (2011). *The Technique of Film and Video Editing: History, Theory, and Practice* (5th Edition). Massachusetts, Oxon: Focal Press.
- Duda, H. L. (2008). *The Monster Hunter in Modern Popular Culture*. North Carolina: Mc Farland & Company, Inc., Publishers.

- Erginli, Z. (2008). İbn Arabî'ye Göre Hz. Adem'de Temel İnsan Nitelikleri. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l Arabî Özel Sayısı-1)*, 9(21), 161-197.
- Frampton, D. (2013). *Filmozofi, Sinemayı Yepyeni Bir Tarzda Anlamak İçin Manifesto* (C. Soydemir, Trans.). İstanbul: Metis. (Original work published in 2006).
- Günay, Ü., & Ecer, A. V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 112.
- Gürol, E. (2006). Giriş. In C. G. Jung, *Analitik Psikoloji* (9-92), (2th Edition), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Hickson, M. W. (2013). A Brief History of Problems of Evil. In J. P. Howard-Snyder (Ed.), *The Blackwell Companion to the Problem of Evil* (1-18). Malden, Oxford: Wiley Backwell.
- Hong, A. M. (2005). Interpretive Notes. In C. B. Johnson (Ed.), *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. New York: Pocket Books.
- Horowitz, J. (2013). *"On My Way" The Untold Story of Rouben Mamoulian, George Gershwin, and Porgy and Bess*. New York: W. W. Norton & Company .
- Jung, C. G. (1959). *Aion Researches Into the Self Phenomenology of the Self* (R. F. Hull, Trans.). New York: Pantheon Books. (Original work published 1951).
- Jung, C. G. (2014). *Collected Works of C.G. Jung, Volume 11: Psychology and Religion: West and East* (2th Edition) (R. F. C. Hull, Trans.). New Jersey: Princeton University Press. (Original work published 1958).
- Kâşânî, İ. (2010). *Tasavvufun Ana Esasları, Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye*. (H. Uygur, Trans.) İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Kawin, B. F. (2012). *Horror and the Horror Film* . London, New York: Anthem Press.
- Kuhn, A. & Westwell, G. (2012). *A Dictionary of Film Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Large, G. (2001). *Werewolves, Vampires, Robots and Extraterrestrials: Problems of Representation in the Performance of Non-human Characters in Science Fiction and Horror Stage and Screen*. Madison: University of Wisconsin.
- Luhrssen, D. (2013). *Mamoulian Life on Stage and Screen*. Kentucky: University Press of Kentucky .
- Mank, G. W. (1994). *Hollywood Cauldron: Thirteen Horror Films from the Genre's Golden Age*. North Carolina: Mc Farland & Company, Inc., Publishers:.
- Manzur, İ. (1990). *Lisânü'l-Arab* (Volume 1). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- McGowan, T. (2015). *Psychoanalytic Film Theory and The Rules of the Game*. New York, London: Bloomsbury Publishing.
- Mısırî, N.-i. (1971). *İrfan Sofraları* (S. Ateş, Trans.). Ankara: Emel Matbaası.
- Nagel, C. (2010). Analytical Psychology. In D.A. Leeming, K. Madden, & S. Marlan (Eds.) *Encyclopedia of Psychology and Religion* (31-35). New York : Springer.
- Nollen, S. A. (1994). *Robert Louis Stevenson: Life, Literature, and the Silver Screen*. North Carolina, London: Mc Farland & Company Inc. Publishers.
- Özköse, K. (2007). Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî'nin Tasavvufî Düşüncesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 161-196.

- Punter, D., & Byron, G. (2004). *The Gothic*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- Rollins, W. G. (2011). The Three Faces of Evil in Jungian Psychology: The Shadow Side of Reality. In H. H. Ellens (Ed.), *Explaining Evil Volume 1 Definitions and Development (294-313)*. Santa Barbara, Denver, Oxford: Praeger.
- Rose, B. A. (1996). *Jekyll and Hyde Adapted: Dramatizations of Cultural Anxiety*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Sarmış, İ. (1997). *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam (2th Edition)*. İstanbul: Ekin.
- Schelde, P. (1993). *Androids, Androids, Humanoids, and Other Science Fiction Monsters: Science and Soul in Science Fiction Films*. New York, London: New York University Press.
- Shah, S. (2016). *Education, Leadership and Islam: Theories, Discourses and Practices from an Islamic Perspective*. Oxon: Routledge.
- Smith, A. (2013). *Gothic Literature (2th Edition)*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Şimşek, S. (2005). *Edirneli Kabûli Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, Kenzû'l-Esrâr Ve Divân'ı*. İstanbul: Buhara Yayınları.
- Vogler, C. (2004). *Yazarın Yolculuğu, Senaryo ve Öykü Yazımının Sırları (4th Edition) (K. Şahin, Trans.)*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Wilcox, L. (1995). *Sufism and Psychology*. Chicago: ABJAD.
- Young, S. D. (2012). *Psychology at the Movies*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

